

جستارهایی در
حیات فرهنگی ایرانیان

جلال عرفان منش
با مقدمه دکتر علی اکبر ولایتی

سروش
تهران ۱۳۹۳
شماره ترتیب انتشار: ۱۵۰۴

عرفان منش، جلیل، ۱۳۳۹ -
جستارهایی در حیات فرهنگی ایرانیان / جلیل عرفان منش، نویسنده؛
با مقدمه علی اکبر ولایتی؛ تهران: صداوسیما جمهوری اسلامی ایران،
انتشارات سروش، ۱۳۹۳.
ISBN: 978-964-12-0449-7 ۵۸۸ ص. چاپ اول ۱۳۹۳.
وضعیت فهرست نویسی فیبا.
الف. ایرانیان - - هویت نژادی ب. تمدن ایرانی - - تأثیر اسلام ج.
فارسی - - تاریخ تمدن اسلامی د. ایرانیان - - هویت هـ. صداوسیما
جمهوری اسلامی ایران، انتشارات سروش
ج ۴/ع ۶۵ DSR ۹۵۵/۰۰۴۴
۳۳۶۷۸۱۴ شماره کتاب شناسی ملی ۱۳۹۳

انتشارات صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران

تهران، خیابان استاد شهید مطهری، تقاطع با بانهید مکتب مفتوح، ساختمان سروش
مرکز پخش: ۸-۸۳۴۵۰۶۳-۸
www.soroushpublishing.com

عنوان: جستارهایی در حیات فرهنگی ایرانیان

جلیل عرفان منش

با مقدمه دکتر علی اکبر ولایتی

ویراستار: یعقوب توکلی

صفحه آرا: شادی بهرامی / طراح جلد: سیدایمان نوری

چاپ اول: ۱۳۹۳ / قیمت: ۲۴۰,۰۰۰ ریال

این کتاب در پانصد نسخه در چاپخانه سروش لیتوگرافی، چاپ و صحافی شد.

همه حقوق محفوظ است.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۲-۰۴۴۹-۷

فهرست خلاصه

سخن ناشر:	۱۹
مقدمه: دکتر علی اکبر ولایتی	۲۳
فصل ۱/ پیشینه ایرانیان	۲۹
فصل ۲/ ذوالقرنین در اندیشه ایرانی	۷۱
فصل ۳/ گسترش اسلام در ایران	۱۹۳
فصل ۴/ استمرار هویت ایرانی در دوران اسلامی	۲۶۱
فصل ۵/ زبان فارسی و تحکیم هویت ایرانی - اسلامی	۲۸۷
فصل ۶/ نقش آیین‌های ملی و مذهبی در تقویت هویت ایرانی - اسلامی	۳۵۹
فصل ۷/ فراز و فرود هویت ایرانی - اسلامی در دوران معاصر	۳۸۵
منابع و مأخذ	۵۰۹

فهرست مشروح

۱۹	 سخن‌ها
۲۳	 مقدمه

فصل ۱ / پیشینه ایران

۳۱	 پیشینه ایرانیان
۳۳	 جایگاه اقوام بومی ایران
۳۷	 فلات ایران
۳۷	 یکتاپرستی ایرانیان
۳۸	 ایرانیان معبد و بتخانه نداشتند
۴۰	 جلوه توحید و یگانگی در تعالیم زرتشت
۴۲	 شناختن خدای بزرگ و آفریننده یکتا
۴۳	 دوری از اهریمن
۴۴	 اعتقاد به روز واپسین و حیات اخروی
۴۴	 تأثیر آموزه‌های اعتقادی ایرانیان در جهان باستان
۴۵	 سجایای اخلاقی ایرانیان
۴۸	 میراث فرهنگ و تمدن ایران باستان
۴۸	 سهم ایرانیان در پیدایش خط
۴۹	 فلات ایران و پیدایش سفال
۵۲	 تخت جمشید نماد شکوه و عظمت تمدن ایران باستان

- ۵۳..... مراکز علمی و آموزش و پرورش در ایران باستان
- ۵۶..... برخی از نوآوری های ایرانیان
- ۶۵..... پیوند روح ملی و دینی در روایات کهن ایرانی
- ۶۶..... روح ملی و بیگانه ستیزی در روایات کهن ایرانی
- ۶۷..... همسان سازی روایات کهن ایرانی با اصول اعتقادی

مجله ۲ / ذوالقرنین در اندیشه ایرانی

- ۷۳..... ذوالقرنین در اندیشه ایرانی
- ۷۴..... شیشه جادو کیستی ذوالقرنین
- ۷۵..... ذوالقرنین در قرآن
- ۷۶..... پاسخ به سئوای سر کلیدی
- ۷۷..... اسکندر مقدونی و روایت متون کهن پارسی
- ۷۸..... روایت اول: کتاب مناجات خرد
- ۷۹..... روایت دوم: کارنامه اردشیر بابکان
- ۷۹..... روایت سوم: نامه تنسر
- ۸۰..... روایت چهارم: کتاب شهرستان های ایران
- ۸۱..... روایت پنجم: کتاب دینکرد
- ۸۱..... روایت آخر: ارداویراف نامه
- ۸۲..... روایت مورخان و مفسران ایرانی
- ۸۴..... علت نسب سازی ایرانی برای اسکندر یونانی
- ۸۶..... یکتا پرست شدن اسکندر بت پرست
- ۸۸..... داستان حج گزاردن اسکندر
- ۹۰..... اسکندر نه ذوالقرنین است و نه ایرانی
- ۹۱..... زشت کاری های اسکندر به روایت حمزه اصفهانی
- ۹۲..... اسکندر نامه ها
- ۹۳..... فرایند ایرانی و اسلامی شدن روایات اسکندر
- ۹۸..... تأملاتی درباره در هم آمیختن روایت های متناقض

- ۱۰۲..... کهنه و ملال آور شدن افسانه اسکندر
- ۱۰۳..... منشأ روایت های اسکندر ذوالقرنین در متون ایرانی و اسلامی
- ۱۰۵..... نفوذ فرهنگ یونانی در تاریخ نگاری ایرانی
- ۱۰۶..... افسانه اسکندر
- ۱۰۸..... آیا اسکندر ذوالقرنین است؟
- ۱۰۹..... تاریخ واقعی اسکندر
- ۱۱۱..... بزرگنمایی پیروزی های اسکندر در ایران
- ۱۱۳..... مومت ایرانیان در برابر یونانیان
- ۱۱۳..... ویرانی تخت جمشید و انتقام گیری اسکندر
- ۱۱۵..... پایان هخامنشیان
- ۱۱۵..... میراث اسکندر
- ۱۱۶..... افسانه اسکندر این بی پروا، تخریب هویت ایرانی
- ۱۱۸..... آیا داریوش اول، ادامه هخامنشی ذوالقرنین است؟
- ۱۱۹..... منشأ روایت داریوش اول ذوالقرنین
- ۱۲۱..... درنگی درباره انطباق ذوالقرنین با داریوش اول
- ۱۲۲..... سفرهای جنگی داریوش هخامنشی
- ۱۲۳..... آیا کورش ذوالقرنین ستوده شده در فرآست
- ۱۲۳..... چرا کورش؟
- ۱۲۶..... علل فراموش شدن یاد و خاطره هخامنشیان و کورش
- ۱۲۷..... تاریخ اساطیری پیشدادیان
- ۱۲۸..... کیانیان سلسله ای مستقل آمیخته با افسانه و تاریخ
- ۱۲۸..... یکسان پنداری سلسله کیانیان و هخامنشیان
- ۱۳۲..... افسانه بهمن و کورش هخامنشی
- ۱۳۵..... متون دوران ساسانی و فراموش شدن یاد و خاطره دوران هخامنشیان
- ۱۳۷..... متروک شدن خط و زبان هخامنشیان
- ۱۴۰..... کشف الفبای خط میخی و بازخوانی تاریخ هخامنشیان
- ۱۴۴..... تاریخ نگاران دوران اسلامی و موانع تاریخ نگاری

- نظریه ابوالکلام آزاد ۱۵۸
- چند نظریه دیگر ۱۵۹
- کوروش؛ ذوالقرنین در عهد عتیق ۱۶۰
- پاسارگاد پایتخت و مقبره کوروش ۱۶۱
- کشف نقش برجسته کوروش در دشت مرغاب ۱۶۴
- اصالت و قدمت نقش برجسته کوروش ۱۶۵
- صفات اخلاقی کوروش ۱۶۷
- برهای کوروش به غرب و شرق و شمال ۱۶۸
- سفر کوروش به شمال و ساختن سدّ میان دو کوه ۱۶۹
- مکان سدّ یا جرج و مأجوج ۱۶۹
- نکاتی در باب سدّ یا جرج و ریاباب الالباب به نام سدّ ذوالقرنین ۱۷۰
- ضرورت کاوشها باستانشناسی در مکان سدّ ذوالقرنین ۱۷۱
- تلاش و کنجکاوی علمی پیشینان برای یافتن بقایای سدّ ذوالقرنین ۱۷۱
- نشانه‌های تاریخی سرزمین و سدّ یا جرج و مأجوج ۱۷۵
- یکسان‌سازی قوم یا جرج و سدّ یا جرج یا سکایاسیت‌ها ۱۷۷
- درنگی در سفرهای ذوالقرنین و کوروش ۱۷۹
- سفر اول: به سوی غرب ۱۸۰
- سفر دوم: به سوی شرق ۱۸۱
- سفر سوم: به سوی شمال ۱۸۲
- سخن آخر ۱۸۳
- کوروش بنیان‌گذار تمدنی بر پایه تو حید ۱۸۶
- منشور کوروش هخامنشی، کهن‌ترین بیانیه حقوق بشر ۱۸۸
- فرازهایی از متن منشور کوروش هخامنشی ۱۹۲

فصل ۳ / گسترش اسلام در ایران

- ایران در عصر ظهور و گسترش اسلام ۱۹۵
- گرایش اسلام از سوی ایرانیان ۱۹۶

۱۹۹	ایرانیان، ستاینندگان و ستودگان.....
۲۰۲	اسلام آوردن ایرانیان یمن در زمان پیامبر اکرم (ص) ^(۳)
۲۰۵	گسترش اسلام در ایران.....
۲۰۹	پیامدهای فتوحات اسلامی.....
۲۱۰	بیشتر مؤلفان کتاب‌های معتبر اهل تسنن، ایرانی هستند.....
۲۱۲	مؤلفان چهار کتاب اصلی شیعه ایرانی هستند.....
۲۱۳	تشیع و ایرانیان عدالت خواه.....
۲۱۶	باززه باهر گونه تبعیض و نابرابری در زمان پیامبر اکرم (ص) ^(۳)
۲۱۹	سیاست الت خواهانه امام علی (ع) ^(۴)
۲۲۰	توجه مهر علی (ع) به ایرانیان.....
۲۲۳	ایرانیان و رفدای نهضت‌های عدالت خواهانه اهل بیت.....
۲۲۳	دوران امویان.....
۲۲۸	درخشش ایرانیان در دوران امویان.....
۲۲۹	دوران عباسیان.....
۲۳۰	نقش ایرانیان در روی کار آمدن عباسیان.....
۲۳۱	قیام ایرانیان علیه عباسیان.....
۲۳۲	گسترش قیام‌های علویان.....
۲۳۳	جانب‌داری مردم ایران از قیام‌های علویان.....
۲۳۴	علل نفوذ بزرگان ایرانی در دولت و دربار بنی عباس.....
۲۳۵	تنازع قدرت عنصر عرب و ایرانی در دربار بنی عباس.....
۲۳۶	سیر تحولات دولت عباسیان.....
۲۳۷	سرزمین‌های خلافت شرقی.....
۲۳۷	افول خلافت عباسیان.....
۲۳۸	ظهور سلسله‌های حکومت ایرانی در زمان عباسیان.....
۲۴۰	شعوبیه.....
۲۴۱	علل مهاجرت امامزادگان و سادات به ایران.....
۲۴۱	ظلم و تعدی حکام اموی و عباسی.....

۲۴۲	گریز پس از شکست قیام.....
۲۴۵	هجرت امام رضا ^(ع) و حضور ایشان در ایران.....
۲۵۰	هجرت حضرت فاطمه معصومه ^(س) به ایران.....
۲۵۳	هجرت احمد بن موسی و برادرانش محمد و حسین ^(ع) به ایران.....
۲۵۴	ویژگی های سرزمین ایران و مردم آن.....

بخش ۴ / استمرار هویت ایرانی در دوران اسلامی

۲۶۳	انتقال تدریجی فرهنگ و تمدن ایرانی در دوران اسلامی.....
۲۶۴	تأثیر تشکیلات اداری ایران باستان بر دیوان های دوران اسلامی.....
۲۶۴	دیوان برید.....
۲۶۸	دیوان خرج.....
۲۶۹	دیوان انشا.....
۲۷۱	سایر دیوان ها.....
۲۷۳	نقش مراکز علمی ایرانیان در توسعه تمدن اسلامی.....
۲۷۶	نقش ایرانیان در معماری اسلامی.....
۲۷۸	تأثیر جغرافی دانان دوران اسلامی از سنت های جغرافیایی ایران باستان.....

فصل ۵ / زبان فارسی و تحکیم هویت ایرانی - اسلامی

۲۸۹	زبان و ادبیات عامل انتقال میراث فرهنگی.....
۲۸۹	نفوذ خط و فرهنگ یونان پس از حمله اسکندر به ایران.....
۲۹۰	فراز و فرود خط و زبان پارسی در دوران باستان.....
۲۹۰	علل رواج زبان و خط آرامی در دوران داریوش.....
۲۹۱	خط میخی پارسی.....
۲۹۴	علت نام گذاری خط پارسی به خط میخی.....
۲۹۵	خط و زبان پهلوانیک.....
۲۹۷	خط و زبان پهلوی.....
۳۰۰	زبان اوستا.....

- ۳۰۱ احیای زبان فارسی
- ۳۰۲ یکسان‌پنداری زبان عربی و اسلام از سوی امویان متعصب
- ۳۰۲ زبان و ادبیات فارسی در قرون نخستین اسلامی
- ۳۰۲ ترجمه آثار فرهنگ و تمدن ایرانی به زبان عربی
- ۳۰۴ دوران سلسل طاهریان و سلسله صفاریان
- ۳۰۵ استقلال خواهی ایرانیان از سلطه خلفای عباسی
- ۳۰۶ دستیابی به حکومت مستقل ایرانی و رواج زبان ملی
- ۳۰۶ دوران سلسله سامانیان
- ۳۰۸ شناسایی نماد هویت ملی ایرانیان
- ۳۰۹ فتوای علمای ماه اءالنهر
- ۳۱۰ تدوین روایت ملی به زبان فارسی در دوره سامانی
- ۳۱۱ گسترش هویت ایرانی اسلامی در دوران آل بویه
- ۳۱۵ فراز و فرود زبان فارسی در دوران غزنویان
- ۳۱۷ گسترش مرزهای جغرافیایی ادبیات فارسی به هندوستان
- ۳۱۹ دوران سلجوقیان
- ۳۲۱ نقش بزرگان ایرانی در شکوفایی تمدن و فرهنگ اسلامی ایرانی
- ۳۲۱ افزایش دامنه نفوذ زبان فارسی به آسیای صغیر
- ۳۲۲ تنوع سبک‌های شعر و شاعران بزرگ ایرانی
- ۳۲۳ شاهکارهای نثر فارسی
- ۳۲۴ دوران مغول
- ۳۲۶ مهار خوی ویرانگر مغولان بر اثر آشنایی با فرهنگ ایران و اسلام
- ۳۲۶ رواج ادبیات عرفان اسلامی به زبان فارسی
- ۳۲۸ مولانا و دو شاهکاری مانند در شعر فارسی
- ۳۲۸ گلستان سعدی کتاب درسی کشورهای فارسی زبان
- ۳۳۰ شهرت جهانی سعدی، سخن‌سرای پارسی‌گوی
- ۳۳۱ حافظ شیرازی بزرگ‌ترین و بلندپایه‌ترین شاعر قرن هشتم
- ۳۳۳ انحطاط زبان فارسی در دوره تیموری

عهد صفویان دوران بازسازی و احیای هویت ایرانی - اسلامی	۳۳۵
گسترش زبان فارسی به چین	۳۳۷
تدوین فرهنگ‌های فارسی در هند	۳۳۸
تذکره‌های عصر صفوی	۳۳۸
گسترش آثار مذهبی به زبان فارسی	۳۳۹
تجدید حیات ملی ایرانیان	۳۴۰
بازتعریف هویت ایرانی و همبستگی آداب و سنن ایرانی و اسلامی	۳۴۴
بهدافشاریه، زندیه و قاجاریه	۳۴۵
دوران فیلد و گشت ادبی	۳۴۷
مذهب و زبان فارسی عامل انسجام و پیوند	۳۴۸
تأثیرات فرهنگ غرب در ساحت فرهنگ ملی ایرانیان	۳۴۹
برخی از آثار ترجمه شده دوره قاجار	۳۵۱
هویت ملی و اسلامی در دوره پهلوی	۳۵۲
تلاش برای تغییر خط فارسی	۳۵۷

فصل ۶ / نقش آیین‌های ملی و مذهبی در تقویت هویت ایرانی - اسلامی

لایه‌های پنهان و آشکار هویتی در میراث فرهنگی	۳۶۱
نوروز عید کهن و فراگیر ایرانیان	۳۶۲
اعلام نوروز به عنوان جشن ملی ایرانیان	۳۶۳
نوروز در روایات اسلامی	۳۶۳
تداوم برپایی مراسم جشن نوروز در ایران پس از اسلام	۳۶۵
رایج شدن نامه‌های تبریک عید نوروز	۳۶۶
احیای آداب باستانی در دوران آل بویه	۳۶۶
قرار گرفتن نوروز به عنوان نخستین روز فروردین	۳۶۷
شکوه مراسم عید باستانی نوروز	۳۶۷
رواج گاهشمار ایرانی و اسلامی	۳۶۸
نگارش رساله‌های نوروزیه	۳۶۸

۳۶۹		مراسم عید نوروز در روزگار قاجار
۳۷۰		برپایی مراسم عید نوروز به عنوان میراث فرهنگی ایرانیان
۳۷۱		سنت تعزیه و پرده خوانی میراث مشترک ایران و اسلام
۳۷۳		رسم تعزیت داری و سوگواری پس از ورود اسلام به ایران
۳۷۴		رواج تعزیه و رسم تعزیت داری امام حسین (ع)
۳۷۵		مراسم واعظان اهل سنت در تعزیت شهادت حضرت امام حسین (ع)
۳۷۶		پیاپی مراسم منقبت خوانی و روضه خوانی حضرت امام حسین (ع)
۳۷۷		رسم روضه خوانی و تعزیت در عصر صفوی
۳۷۸		آداب و رسوم عزاداری در دوره قاجاریه

فصل ۷ / راز فرد هویت ایرانی - اسلامی در دوران معاصر

۳۸۷		چیستی هویت
۳۸۹		هویت ملی
۳۹۰		مؤلفه های هویت ملی
۳۹۰		زیر ساخت های هویت ملی ایران
۳۹۲		هویت تاریخی ایرانیان
۳۹۴		حفظ تعادل، توازن و یکپارچه انگاری ادوار مختلف تاریخ ایران
۳۹۵		گسست هویت تاریخی و فرهنگی
۳۹۵		همگرایی، تعادل و تعامل میان مؤلفه های هویت ملی ایران
۳۹۶		بحران های تاریخی هویت در ایران
۳۹۶		سلطه استعمار و بحران هویت در ایران معاصر
۳۹۸		ستیز نابرابر نظام استعمار با جوامع استبداد زده جهان اسلام
۴۰۰		استعمار و از میان بردن اعتماد به نفس و عزت و غرور ایرانیان
۴۰۱		تضعیف کیان دینی و ملی ایرانیان
۴۰۴		استبداد و خود کامگی زمینه ساز نفوذ استعمار
۴۰۵		خود باوری مردم و آسیب پذیری استبداد داخلی و استعمار خارجی
۴۰۶		ورود اندیشه های نوین

برخورد چندگانه با مظاهر تمدن غرب.....	۴۰۷
پیامدهای ناهمگونی و تعارض در زیرساخت‌ها.....	۴۱۱
فراز و فرود هویت ملی در کشورهای اروپایی و ما.....	۴۱۲
جدایی دین از سیاست.....	۴۱۳
انقلاب صنعتی.....	۴۱۵
اومانیسم.....	۴۱۵
ناسیونالیسم.....	۴۱۵
بنانی حقوق بشر در غرب و اسلام.....	۴۲۱
اسلام و حقوق بشر.....	۴۲۲
اسلام و نظام مردم‌سالاری.....	۴۲۴
ریشه‌های تاریخی همگرایی هویت اقوام ایرانی.....	۴۲۷
همگرایی اقوام ایرانی در تجربه حکومت واحد و مقتدر.....	۴۲۸
نفی ستیزه‌جویی و استبداد در وحدت سیاسی.....	۴۲۹
سیره پیامبر اکرم (ص) در ایجاد همبستگی اقوام و نژادهای مختلف.....	۴۲۹
عوامل پیوند دهنده اقوام ایرانی.....	۴۳۱
نقش زبان ملی در به هم پیوستگی هویت اقوام ایرانی.....	۴۳۱
زبان و فرهنگ فارسی.....	۴۳۲
حاکمیت سلسله‌های قومی در ایران.....	۴۳۵
درنگی درباره ورود عنصر ترک به ایران.....	۴۳۶
تنوع و تفاوت‌های فرهنگی.....	۴۴۰
قومیت و ملت.....	۴۴۲
جغرافیای سیاسی اقوام ایرانی.....	۴۴۲
آذری‌ها.....	۴۴۳
نقش مردم تبریز در تاریخ معاصر ایران.....	۴۴۵
مشاهیر آذربایجان.....	۴۴۶
قوم کرد.....	۴۵۰
مشاهیر کرد.....	۴۵۲

۴۵۲	قوم بلوچ
۴۵۳	مشاهیر سیستان و بلوچستان
۴۵۴	ریشهٔ منازعات و تنگناهای هویت قومی در ایران
۴۵۴	چند نمونه تاریخی از دامن زدن به اختلافات قومی و تجزیهٔ ایران
۴۵۶	دخالت‌های آشکار انگلیس در ماجرای هرات در زمان محمدشاه
۴۵۷	تجزیهٔ کلات از ایران
۴۵۹	سلب حاکمیت ایران از هرات
۴۶۴	تفاوت فرقهٔ دمکرات و دولت شوروی
۴۶۷	مقاومت مردم بلوچستان و وطن‌خواه آذربایجان
۴۶۷	اقدامات تجزیه طلبانهٔ دشمنان ایران پس از انقلاب اسلامی
۴۶۹	اقدامات تجزیه طلبانهٔ ایران در آذربایجان شرقی
۴۶۹	فدائیات تجزیه طلبانه در سیستان
۴۷۲	اقدامات تجزیه طلبانهٔ ایران در بحرین
۴۷۳	اقدامات تجزیه طلبانه در عراق
۴۷۳	اهداف بحران‌های جدایی طلبانه با اهداف سیاسی قوم گرایانه
۴۷۴	تفاوت هویت اقوام ایرانی با اقوام دیگر شوراهای
۴۷۶	تنگناهای هویت ملی پس از انقلاب اسلامی
۴۷۷	هم‌بستگی میان مؤلفه‌های هویت ملی در عصر جهانی شدن
۴۷۸	نقش زنان در شکل دهی به هویت ملی
۴۸۱	جهانی شدن، هویت ملی و آینده
۴۸۲	توسعهٔ فناوری اطلاعات
۴۸۳	چالش‌های فرهنگی در دهه‌های آینده
۴۸۴	چه باید کرد؟
۴۸۵	آیا جنگ تمدن‌ها واقعیتی تاریخی است؟
۴۸۶	تعامل تمدن‌ها و روند تکاملی آنها
۴۸۷	جنگ، قدرت و سلطه‌گری
۴۸۷	روند شکل‌گیری گسترش و توسعهٔ تمدن اسلامی

- ۴۸۹ تمدن اسلامی، دعوت بر پایه آزادی
- ۴۹۰ ایران، کانون شکوفایی تمدن اسلامی
- ۴۹۲ افول تمدن اسلامی
- ۴۹۳ استعمار و جنگ سلطه
- ۴۹۴ جهان آینده؛ همگرایی نسبی میان جوامع
- ۴۹۵ سلطه گری و تقابل گرایی
- ۴۹۶ جوامع اسلامی، بازیافت هویت تاریخی و هم‌پستگی
- ۴۹۷ پیامدهای تنوع فرهنگی در دوران شکوفایی تمدن اسلامی
- ۴۹۸ ایجاد هویت ملی و نسبت به کشورهای حوزه تمدنی اسلام
- ۴۹۹ احیای هویت تمدنی مشترک و همگرایی میان کشورهای اسلامی
- ۵۰۰ تمدن اسلامی، تمدن خفته یا بیدار
- ۵۰۱ بیداری اسلام و رویارویی با سلطه گرایی در عصر جهانی شدن
- ۵۰۲ موج جدید احیای تمدن اسلامی بازگشت به خویشتن
- ۵۰۳ جهانی شدن، واگرایی و همگرایی میان ادیان الهی
- ۵۰۶ ایران، ملت تمدن ساز و کانون تمدن جهان اسلام
- ۵۰۹ منابع و مآخذ
- ۵۶۰ نشریات و جراید
- ۵۶۱ نمایه ها

بر اساس آموزه‌های اسلامی و بیان قرآن کریم، انسان همان‌گونه که دارای هویت و حیات فردی است و متمایز از سایر موجودات، ارزش‌ها، باورها، رفتارها، احساسات و تمایلات خاص خود است و از این لحاظ مورد قضاوت قرار می‌گیرد و باید پاسخگوی نیک و بد اعمال و رفتار خویش باشد. «لَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرْدَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ...» (انعام/۹۴)، دارای هویت و حیات جمعی است و از این رو گذر، باورها، ارزش‌ها و رفتار جمعی او شکل می‌گیرد. بدین لحاظ، جوامع و ملت‌ها نیز فراز و فرود خاص خود را دارند و مسئول اعمال خود خواهند بود. «وَتَرَى مِنْ أُمَّةٍ جَاءَتْ كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَى إِلَى كِتَابِهَا الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ» (جاثیه/۲۸). البته در عرف قرآن کریم هر مملکت اسلامی، امت به معنای خاص، به جمعی از انسان‌ها اطلاق می‌شود که فرامادگی را بر یا امام شکل می‌گیرد و لزوماً در قالب مرزهای جغرافیایی و سیاسی یا ملت-ملت محدود نمی‌شود، گرچه منافاتی نیز با آن ندارد.

اکنون، درستی و بایستگی کاربرد عبارتی مانند «حیات فرهنگ» از آن جهت دربارۀ یک قوم و ملت، مستلزم آن است که نخست، تصویری واضح و متمایز از مفهوم از مفاهیم حیات و فرهنگ داشته باشیم، آنگاه به نسبت‌سنجی میان آن‌ها بپردازیم و به درستی را از نادرست، بازشناسیم و مراد خود را صریح و شفاف برای مخاطب بیان کنیم. با عنایت به اشارتی که گذشت، باید گفت از لحاظ لغوی حیات یعنی زندگی، رشد، پویایی و ...، یا در معنای اصطلاحی یعنی فعالیت ارادی و آگاهانه، که در این صورت حیات پدیده‌ای «ذومراتب» و «گسترده-طیف» است که افزون بر مرحله‌ظاهری و زیست‌شناختی، مراتب و مراحل فرامادی و متعالی را نیز شامل می‌شود، چنان‌که قرآن

کریم می‌فرماید: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنَّىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (نحل/۹۷)

همچنین در ادبیات علمی رایج، تعاریف بسیار متعدد و متنوعی از فرهنگ وجود دارد که شمار آن به صدها مورد می‌رسد، لکن چنانچه مجبور به انتخاب باشیم شاید بتوان گفت یکی از دیدگاه‌های نسبتاً مقبول آن است که فرهنگ را «مجموعه‌ای از باورها، ارزش‌ها، رفتارها و نمادها» معرفی می‌کند. اکنون با گزینش این مفهوم از فرهنگ باید ببینیم حیات فرهنگی بازتاب‌دهنده چه معنایی خواهد بود و آیا علی‌الاصول می‌شود از حیات طیبۀ فرهنگی سخن گفت یا خیر؟

آبشاری‌ریفه حاکی از آن است که شرط ورود به عرصۀ حیات طیبۀ، افزون بر عمل صالح، برپا داشتن خود مسبوق به ایمان است. اما اینکه بار دیگر با جمله اسمیه «وَهُوَ مُؤْمِنٌ» مورد تاکید قرار گرفته است گویای این حقیقت است که عمل صالح مقرون به ایمان، موجب انجام ای عمل، به حیاتی دوباره می‌شود که خداوند متعال از آن با وصف طیبۀ یاد می‌فرماید. حاصل سخن اینکه، از دیدگاه اسلام، کاری نیکو و پسندیده است که هم واحد حسن فعلی باشد هم حسن فاعلی داشته باشد. این وجیزه از این رو مطرح شد که شاید تمایز ملاک و معیاری باشد برای سنجش رفتارهای جمعی و فرهنگی، خواه از پیشینه خودخواه از جامعه کنونی.

اینک درباره کتابی که با تلاش مؤلفان این کتاب جناب آقای جلیل عرفان‌منش نگارش شده و پیش روی شماست نکاتی چند به یادآوری است.

نخست اینکه، در موضع ناشر، از بیان و تشریح معنی و برتری‌های اثر صرف نظر می‌کنیم و آن را به داوری اهل نظر وامی‌گذاریم. مگر به تئور علما به منظور دفع دخل مقدر، به برخی نکات که ممکن است موجب ابهام و سردرگمی گذرا خواهیم داشت. دوم، نگارش و انتشار چنین کتاب‌هایی به هیچ وجه بی‌فایده نبوده و نادرده گرفتن قوت‌ها و برتری‌های سایر ملل، یا احساس برتری جویی نیست، که «إِنَّ اللَّهَ عَالِمُ الْغُيُوبِ» (تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ)؛ یا به قول صدیق «وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ»، نگاهی است به داشته‌های یک ملت به منظور بازتاب و نوشتن و حرکت به سمت چشم‌اندازهای برتر الهی.

سوم، این اثر، تلاشی است دوباره برای پاسخ به کسانی که سعی دارند به گونه‌ای القا کنند که هویت ملی ما با هویت معنوی و اسلامی‌مان تقابل و تعارض دارد، و نتیجه بگیرند که برای رفع این تقابل موهوم لازم است دست به گزینش بزنیم و یکی از طرفین را به بهای از دست دادن طرف دیگر برگزینیم. شاید بتوان سعی برخی در

طرح تمدن ایرانی در برابر اسلام را در این مقوله جای داد. چهارم، بر اهل نظر پوشیده نیست که درباره ذوالقرنین مذکور در قرآن کریم و تطبیق تاریخی آن با دیگر شخصیت‌های شناخته‌شده تاریخی مانند اسکندر و کوروش و دیگران، مباحث متفاوت و متنوع و گاه نظریات کاملاً متضادی مطرح است که اولاً دفاع علمی از مباحث مطرح‌شده در این مورد، همانند سایر موارد، بر عهده نویسنده محترم کتاب خواهد بود، و ثانیاً، انتشار این اثر از سوی سروش به معنای ترجیح کامل دیدگاه مطرح‌شده، بر سایر دیدگاه‌ها نیست بلکه در این خصوص، نگاه مثبت و «تأیید مشروط» مرحوم علامه طباطبائی^(قدس سره) نسبت به تطبیق ذوالقرنین با کوروش و همچنین بهره‌گیری متناسب مؤلف گرامی از این دیدگاه در سیر منطقی مباحث خود، موجب شده تا سایر انصار آن را در جهت اعتلای عقلانیت و فرهنگ تشخیص دهد. در پایان می‌توان اشاره کرد، آنچه که رهبر فرزانه انقلاب حضرت آیت‌الله خامنه‌ای^(مد ظله العالی) تحت عنوان لزوم تدوین الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت مطرح فرموده و بسیاری از روشنفکران و اندیشمندان را نیز بیان نموده‌اند چشم‌انداز بدیعی ترسیم می‌کند که با تدوین کامل آن مردم شریف ایران با اتکا بر داشته‌های تاریخی خود، در پرتو دستگاه منسجم و یوحیدی انبیا و ائمه اسلامی، آینده‌ای روشن و متعالی را پیش رو خواهند داشت. ان شاء الله.

انتشارات سروش

مقدمه

واژه هویت، به‌طور سنتی، زارسی گاهی آن را همانی یا این‌همانی معنی کرده‌اند، می‌تواند به فرد و مجموعه‌ای از افراد و افراد و اتحاد یک ملت رخ می‌نماید و سپس اجتماع قوم را دربر می‌گیرد. به همین سبب، در تعریف هویت می‌توان گفت: «مجموعه‌ای از افراد و آثار نشانه‌هایی که یک فرد را از فرد دیگر متمایز کند، اعم از سیاسی، تاریخی، فرهنگی، مادی، مبنی و... را هویت گویند».

به عبارت دیگر، هویت پدیده‌ای است که از من آغاز و به ما منتهی می‌شود. یعنی از نوع یگانگی و همانی خود، به احساس از همبستگی عاطفی با اجتماع بزرگ ملی و قومی تبدیل می‌شود و احساسی از وفاداری به آن راه می‌یابد. در مفهوم فردی، هویت عبارت است از کشاکش تصور من از او و مفهوم قومی و ملی عبارت است از کشمکش تصویر ما از دیگران. بنا بر این تعریف، هویت در ساهنامه فردوسی سخن از ایران در برابر انیران یا توران به میان می‌آید، هویت ملی مطرح است.

امروزه متفکران و اصحاب نظر، هویت ملی و قومی را به گونه‌های مختلف می‌بینند و تعریف می‌کنند. ما در اینجا فقط می‌خواهیم میان دو عنوان یا نام‌های ایرانی یا هویت تاریخی ایرانیان، و هویت ملی تفاوت بگذاریم. باید یادآور شویم که هویت تاریخی ایرانیان یا هویت ایرانی مفهومی است دارای سابقه تاریخی و دارای ریشه در تاریخ ایران و نژاد ایرانی؛ درحالی‌که هویت ملی نامی تازه و نو است و از وقتی اصطلاح ملت - دولت^۱ در جوامع مختلف شکل گرفت و مطرح شد، یا دولت‌های

۱. میانی فلسفه، علی‌اکبر سیاسی، مبحث روان‌شناسی.

ملی به وجود آمدند، پدیدار شد. بدیهی است که به این شکل و هیئت، ابتدا در اروپا ظاهر شد و سپس از اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم، به مشرق زمین و جاهای دیگر رفت. اما به هر حال و در هر صورت، هویت ملی و قومی مقوله‌ای تاریخی است، و به ناچار در مسیر تاریخ و حوادث تاریخی رشد می‌کند، تحول می‌پذیرد و معانی و مفاهیم تازه‌ای به خود می‌گیرد. لذا اگرچه در هویت ملی، عموماً بر روی سه پایه نژاد، سرزمین، آداب و سنن بیشتر تکیه می‌شود، یعنی غالباً خون، خاک و فرهنگ، پایه‌های مایه‌پیدایش هویت یک ملت به حساب می‌آید، اما این عوامل و عوامل دیگری چون دین، زبان اقتصاد، تابعیت و غیره، هیچ‌کدام به تنهایی، یا هیچ مجموعه‌ای از آنها، تالاک‌های قطعی برای تعریف و تشخیص یک ملت یا هویت یک ملت نیست. به سخن دیگر هویت ملی به جای آنکه یک امر طبیعی و ثابت و لایتغیر و دارای نشانه‌های عینی و ملموس و آفاقی باشد، بیشتر پدیده‌ای غیرثابت و تغییرپذیر و انفسی، و متغیر در تاریخها و تصورات اجتماع مردم است.

نکته دیگر این است که عبارت است از رویارویی ما با دیگران، هم می‌تواند سازنده باشد و هم ویرانگر. یعنی احساس هویت تاریخی اگر در حد معقول و معتدل مورد بهره‌برداری قرار گیرد، در جهت همیاری و اعتلای فرهنگی پیش می‌رود؛ اما اگر در قلمرو تعصبات و اطاعت ملی و قبی و نژادی قرار گیرد، نیرویی ویرانگر خواهد شد که از آن ستیزه‌جویی و دشمنی برخواهد خواست.

به سخن دیگر، کسانی که در گفت‌وگوهای داغ این روزها راجع به هویت ملی، میان هویت تاریخی یا هویت ایرانی، با هویت ملی فرقی قائل نیستند و آن دو را به جای هم می‌گیرند، دچار این اشتباه می‌شوند که همان می‌کنند هویت ملی ایرانی، در معنای امروزی کلام که برخاسته از «ملت» دودمان است، سابقه‌ای چند هزار ساله دارد و مثلاً از آغاز آفرینش و فرمانروایی کیومرث تا به امروز همه مردم ایران زمین، از شهری و روستایی و عارف و عامی، از آن مطلع بوده‌اند و بی‌ترکی‌های آن را می‌شناخته‌اند، در حالی که چنین طرز تفکری درباره هویت ملی ایرانی که پدیده‌ای جدید است، کاملاً اشتباه است.

از آن سو، برخی دیگر که از عواقب تعصب ملی و قومی در هر سالند، هویت تاریخی یا هویت ایرانی را که پدیده‌ای ریشه‌دار در تاریخ است، از نوع هویت ملی به معنای امروزی می‌انگارند و با نگاهی شتاب‌آلود تصور می‌کنند که این پدیده، همانند بسیاری از ملل امروز جهان، از نوآوری‌های دوران معاصر و ساخته دست شرق‌شناسان و استعمارگران غربی است. در حالی که باید مرز میان این دو اصطلاح را مشخص کرد و تفاوت آن‌ها را باز شناخت.

هویت ملی هر کشور یا ملتی در بحث‌های سیاسی و جامعه‌شناختی، به روزگار تشکیل دولت در آن کشور، در شکل اروپایی و غربی آن، یعنی دولت ملی برمی‌گردد. در حالی که برخی از ملت‌ها (تأکید می‌کنم که فقط برخی از ملت‌ها) چون ایران، مصر، یونان، روم و... دارای موجودیت سیاسی نسبتاً کهن و دامنه‌داری بوده‌اند؛ تاجایی که هابس‌بام^۱، منتقد برجسته تعصبات ملی، برای هویت این اقوام و ملل، پایه و اساس تاریخی قائل است. او درباره ایران و چین و مصر می‌گوید: «این‌ها ملل تاریخی‌اند»^۲، یعنی همان‌که ما در سخن خود دارای هویت تاریخی می‌خوانیم. البته آثار اینکه در جوامع بشری، معمولاً در دو هنگام ملت‌ها به هویت خود باز می‌گردند: اول وقتی که ملتی در معرض خطر است و ناچار نگران خود می‌شود. دوم: زمانی که ملت نیرومند و چیره است.

در مورد ایران می‌توان گفت وقتی هویت یک ملت دچار بحران می‌شود، با نگرش به سابقه خود یعنی برهه‌هایی از بحران دارد. هویت ایرانی نیز بارها در طول تاریخ حیات و زیست ایران دچار بحران شده است. بی‌شک یکی از آن بحران‌ها به سبب هجوم اسکندر به ایران و یورش‌های آن اتفاساق افتاد، و بی‌تردید یکی از آن بحران‌ها هم‌اینک در رویارویی ایران با تم‌جیم فرهنگ غرب است. شاید اینکه بحث از هویت ایرانی میان اصحاب فکر و اندیشه جایز برای خود باز کرده است، ناشی از همین ضرورت باشد. به تعبیر مولانا:

هر کسی کاو دور ماند از اصل خویش
باز جوید روزگار وصل خویش^۳

در مورد ملت‌های نیرومند و چیره، اگر آن‌ها به هویت خود باز می‌نگرند، برای حفظ برتری سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی و بسیاری تسعه برتری خود است و می‌خواهند در آن، دلایل توجیه‌کننده و یا امیدوارکننده را بیابند.^۴

اصولاً برای آنکه بدانیم عوامل مؤثر و هویت‌ساز در ملت‌ها و اقوام کدام‌اند، باید ابتدا دیدگاه خودمان را معین کنیم و ببینیم از چه منطقی به موضوع می‌نگریم. مثلاً اگر اندیشه محقق در پی جویی عوامل هویت‌ساز، از ژرف‌ساخت رن‌الیتیک متأثر باشد، بی‌شک، سرزمین مشترک، عنصر اصلی هویت در نزد اوست. راجحی که محقق فلسفی احتمالاً وحدت فرهنگی و تاریخ مشترک را عنصر اصلی خواند. اگر از منظر دانش سیاسی به موضوع بنگریم، آن وقت مفهوم ملت رنگ می‌بازد و بی‌اعتبار

1. Habsbawm

2. Eric Hobsbawm: Nations and Nationalism, Since 1280, Cambridge uni. P. 137.

۳. مثنوی، مولوی، دفتر اول، ص ۱.

۴. هویت ایرانی و زبان فارسی، شاعرخ مکتوب، ص ۴۰.

جلوه می‌کند و به‌جای آن دولت و اقتدار سیاسی فرصت عرض اندام می‌یابد. اما از دیدگاه جامعه‌شناختی و علوم اجتماعی، زبان مشترک، دین و باور مشترک، سرزمین مشترک و آداب و رسوم مشترک است که ملت را تعریف می‌کند. به عبارت دیگر: «هویت ملی ریشه در احساس تعلق به طایفه و تیره و قبیله و ایل و قوم دارد. اعضای یک طایفه که نیا و آداب و رسوم و رهبران مشترک دارند و در سرزمین معین زیست می‌کنند و هم‌زبان‌اند و با یکدیگر در زمینه‌های اقتصادی و اجتماعی همکاری دارند و برای دفاع از منافع طایفه می‌جنگند، معمولاً دارای نام معین و هویت جمعی هستند.»^۱

در حقیقت، ریشه اصلی تعریفی را که ملیت‌گرایی و ناسیونالیسم امروزی دارد، باید در همین احساس بسیار کهن از قومیت و ایلیت جست. یعنی می‌توان گفت قومیت‌های که شکلی ابتدایی و بدوی ملیت به معنای امروزی آن است.

اینکه ما امروز دربارهٔ هویت ایرانی سخن می‌گوییم شاید بدان سبب است که در سال‌های اخیر مدّ علی موجب رویکرد دوبارهٔ اصحاب نظر به موضوع هویت شد. عامل اول، این عامل که از بقیهٔ عوامل مهم‌تر است، القای تصنعی وجود تضاد بین اسلام و ملیت ایرانی است، که توسط بعضی اشخاص بی‌اطلاع و بی‌توجه انجام می‌شود. این افراد، در ادب و بعضی مردم ایران و خارجیان، هویت ایرانی و هویت اسلامی را دو پدیدهٔ معارض و متضاد با یکدیگر جلوه می‌دهند و این اندیشه را در ذهن برخی برانگیختند که شاید جمعی از اسلامی در فکر امحای تدریجی ملیت ایرانی است (که البته بیگانگان مغرض، در این مغالطه بی‌تأثیر نبوده‌اند).

عامل دوم، حضور ایرانیان مهاجر و مقیم در اروپا و آمریکای شمالی، که بیش از یک میلیون نفر هستند. طبیعی است که این مهاجران، در بین فرهنگ‌های بیگانه و ملل ناآشنا، احساس غربت کنند و به دنبال ریشه و اصل خود بگردند. هویت خود را جست‌وجو کنند. عامل سوم، احتمالاً ایجاد همبستگی و ارتباط نزدیک با یک منطقه‌ای میان اقوام ایرانی و فارسی‌زبان، پس از فروپاشی امپراتوری شوروی سابق، عامل دیگر محسوب می‌شود.

به هر حال، همهٔ این علل و اسباب از یک چیز سخن می‌گویند و آن این است که احساس نیاز به برخورداری از هویتی روشن و استوار، هیچ‌گاه در مردمی که آرمان‌خواه و آرمان‌طلب‌اند، دست برنمی‌دارد.

قوم ایرانی از ابتدای تاریخ خود تاکنون با فرازونشیب‌های فراوانی مواجه بوده است که نظیر آن را در تاریخ کمتر ملتی سراغ داریم، ولی به لطف خداوند و پایداری

۱. «بحران هویت ملی و قومیت ایرانی»، احمد اشرف، ایران‌نامه، سال دوازدهم، ص ۵۲۵.

مردم، ایران و ایرانی کماکان سرپا و استوار باقی مانده است. در بین مشکلات و بحران‌های فراوان تاریخ ایران، از چهار بحران اصلی باید نام برد که به دنبال خود تبعات فرهنگی و متقابلاً واکنش و مقاومت ایرانیان را داشت و تأثیر عمیق بر فرهنگ و تمدن ایرانی گذاشته است. این چهار بحران عبارت‌اند از:

- بحران یونانی؛
- بحران اموی؛
- بحران مغولی؛
- بحران روسی؛

بعضی از وجوه مشترک این چهار بحران عبارت‌اند از:

- ۱- آغاز بحران به تهاجم نظامی.
 - ۲- تأثیرگذار عمل فرهنگی.
 - ۳- مقاومت ایرانی خود را به‌عنوان یک دست گرفتن ابتکار عمل در صحنه‌های فرهنگی و اعتقادی
 - ۴- جایگزین کردن ارزش‌ها و مندرس فرهنگ خودی با عوامل مترقی و سازنده فرهنگی - اعتقادی قوم مهاجم بدهن از دست دادن ابتکار عمل.
- جامعه ایرانی دقیقاً همانند یک موجود زنده، در طول تاریخ حیات خود عمل کرده است. در این جا آوردن یک مثال در مورد «طوفان» ایرانی در تاریخ پرفراز و نشیب باشد. یک انسان در تاریخ حیاتش با یک هویت واحد شناخته می‌شود و ظاهراً خصوصیات جسمی و ویژگی‌های روحی و عقلی وی ثابت است. اما در حقیقت کلیه عناصر تشکیل‌دهنده جسم او، در طول حیاتش، بارها و بارها به‌طور کامل با عناصر جدید جایگزین می‌شود. بنابراین باید گفت انسان به ذات است، مرکز فرماندهی انسان است که همان جان اوست، و هم اوست که تبدیل‌کننده هویت انسانی است!
- تاریخ ایران تحولات دگرگون‌کننده و فرازونشیب پدیدار داشته است اما جوهر هویت ایرانی که بر تاریخ این ملت حاکم است، به‌عنوان عنصر ثابت کماکان ایران و ایرانی را در پهنه تاریخ پابرجا نگه داشته، ولو اینکه عناصر تشکیل‌دهنده هویت تاریخی ایرانی در طی سال‌های دراز، به‌مرور تغییر، تحول و تکامل پیدا کرده باشد.
- جناب آقای جلیل عرفان‌منش که از پژوهشگران موفق در تاریخ ایران هستند با تألیف کتاب حاضر (حیات فرهنگی ایرانیان) گام ارزشمندی در جهت بازشناسی هویت ایرانیان برداشته‌اند که بسیار قابل تقدیر است. از خداوند متعال توفیق بیشتر ایشان را خواهیم.

علی اکبر ولایتی